

Vertrouwde klanken en woorden

HOE NEDERLANDSE KOLONISTEN HET DIALECT IN DE REGIO BERLIJN HEBBEN BEÏNVLOED.

Nicoline van der Sijs

Illustraties Zander Dekker

Al in de twaalfde eeuw trokken er Hollanders en Vlamingen naar de Duitse mark (tegenwoordig deelstaat) Brandenburg, waarin Berlijn gelegen is. De markgraven, die het gezag over Brandenburg hadden, wilden destijds het landbouwareaal uitbreiden door het ontginnen van onbebouwde veengrond en het droogleggen van moerassen.

Ook toen al waren Nederlanders en Vlamingen vermaard om hun watermanagementtechnieken. Daarom riepen de markgraven kolonisten uit de Lage Landen op om zich te vestigen in hun land dat 'rijk is aan vlees, honing, meel en vogels'.

Het vooruitzicht eigen grond te verwerven, trok Nederlanders en Vlamingen aan. Hun aanwezigheid blijkt uit verschillende plaatsnamen. Zoals die van de bergketen Fläming, of het natuurgebied Moosfenn, dat teruggaat op het Nederlandse *moerasveen*. En de naam Upstall, die onder meer bewaard is gebleven in de Duitse plaatsnaam Upstallberg ten noorden van Potsdam. *Upstall* komt van het Nederlandse *opstal*,

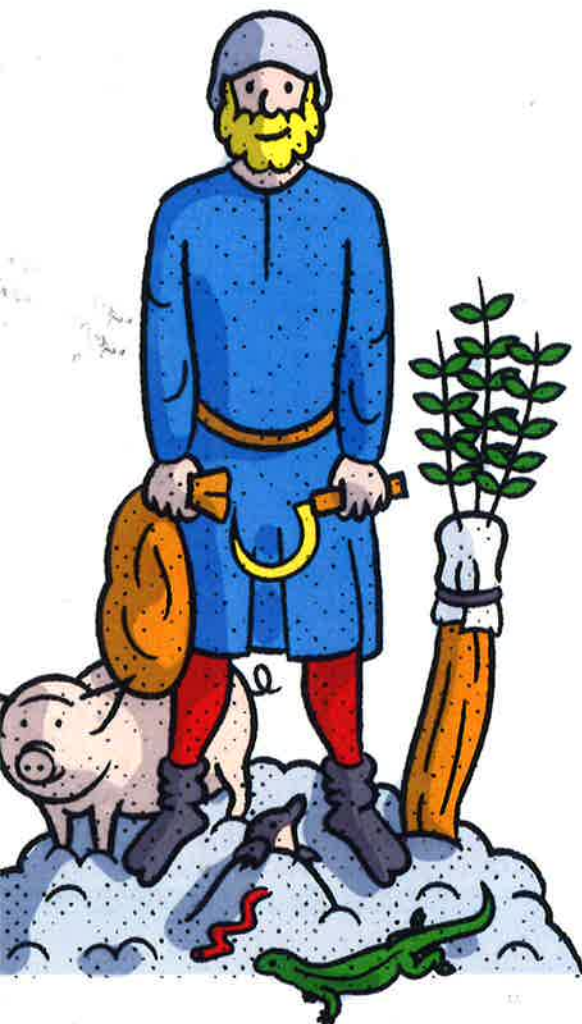
'alles wat boven op een stuk grond is gebouwd'.

De Nederlanders hebben een duidelijk stempel gedrukt op het plaatselijke dialect. In het gebied Brandenburg worden van oudsher Nederduitse dialecten gesproken, die veel overeenkomsten vertonen met het Nederlands.

De Nederduitse dialecten in dit gebied worden onderverdeeld in het Mittelmärkisch ten zuiden van Berlijn, en het noordelijke Nordmärkisch. De belangrijkste verschillen zijn terug te voeren op de twaalfde-eeuwse Nederlandse invloed: de Nederlandssprekenden vestigden zich vooral in Mittelmark, waardoor dit dialect afwijkt van het Nordmärkische dialect.

Zo zegt men in het Mittelmärkisch *woater* en *moaken* met een *oa*-klank, in plaats van 'water' en 'maken' met een lange *a*: die *oa*-klank is typisch voor Nederlandse dialecten. Verder vallen in het Mittelmärkisch, net als in Nederlandse dialecten, de medeklinkers *w* en *g* weg tussen twee klinkers, vergelijk *aand* voor *avond/Abend* en *vaal* voor *vogel*. Voor meer woorden zie 'Overgenomen via landbouw en veeteelt' op pagina 67. **E**

OVERGENOMEN VIA LANDBOUW EN VEETEELT

VEETEELT

- ▶ 'beer' (mannetjesvarken) > *Beier*
- ▶ 'wateren' (water geven) > *wättern* (het vee laten drinken, het vee voederen)
- ▶ 'zwijner' (verouderd woord voor varkenshoeder) > *Schwener*

AKKERBOUW

- ▶ 'krabben' > *krabben* (de nagels over iets heen halen, uit de aarde halen)
- ▶ 'kring' > *Kreng* (boog, bocht, akker waar de ploeg mag worden gedraaid)
- ▶ 'mals' > *malsch* (over gewassen: overdadig gegroeid; overvloedig, zacht)
- ▶ 'meuk' (gewestelijk; zacht, week) > *muke* (overrijp)
- ▶ 'oogst' > *Aust* (tabaksoogst, het inzamelen van gewassen)
- ▶ 'peuteren' > *pötern* (wroeten in)
- ▶ 'plantsoen' > *Plansche* (stekje, takje, dikke tak)
- ▶ 'rest' > *Reß* (een graanhalm die bij het binden is achtergebleven op het stoppelveld)
- ▶ 'splinter' > *Splinter*
- ▶ 'strooisel' > *Streußel* (mengsel om mee te strooien van riet, zegge, stro of mos en dennenaalden)
- ▶ 'tas' (hoop, stapel) > *Taß* (hoop, stapel, afgeschutte ruimte in een schuur waar de veldproducten worden bewaard)
- ▶ 'tassen' (opstapelen) > *tassen* (granen in stapels verdelen)
- ▶ 'voos' > *fosch* (bedorven, niet meer sappig, slap)

PLANTENNAMEN

- ▶ 'bes' > *Bäsinge, Bäsie* (kruisbes)
- ▶ 'bloesem' > *Bluße*
- ▶ 'enten' > *enken* (een plantenstekje afnemen en potten, veredelen)
- ▶ 'kroezel' (gewestelijk; kruisbes) > *Krosel*
- ▶ 'pee' (benaming van de kweek) > *Päde*
- ▶ 'plomp' (waterplant) > *Plumpe*
- ▶ 'werf' (gewestelijk; wilg) > *Werft*

DIERENNAMEN

- ▶ 'hagedis' > *Artisse*
- ▶ 'mier' > *Miere* (ook is bekend *Pissmiere* naar het Nederlandse 'pismier', zo genoemd omdat het insect een pisachtige geur heeft of mensen zou bepissen)
- ▶ 'mol' > *Moll*
- ▶ 'molmuis' (knaagdier) > *Mollmuus*
- ▶ 'pad' (kikvorsachtige) > *Padde*
- ▶ 'pier' (regenworm) > *Pier, Piere*

GEREEDSCHAP

- ▶ 'kramp' (haakje) > *Krampe*
- ▶ 'mik' (gaffel) > *Micke*
- ▶ 'richel' (uitstekende rand) > *Riechel* (plank voor het ophangen van kleren)
- ▶ 'rijf' (gewestelijk; hark) > *Riewe*
- ▶ 'schakel' (kettingring) > *Schäke*
- ▶ 'tralie' (spijl) > *Tralje* (lattenwerk, traliwerk, tralie, spijl van het rek waarvan de koeien eten)

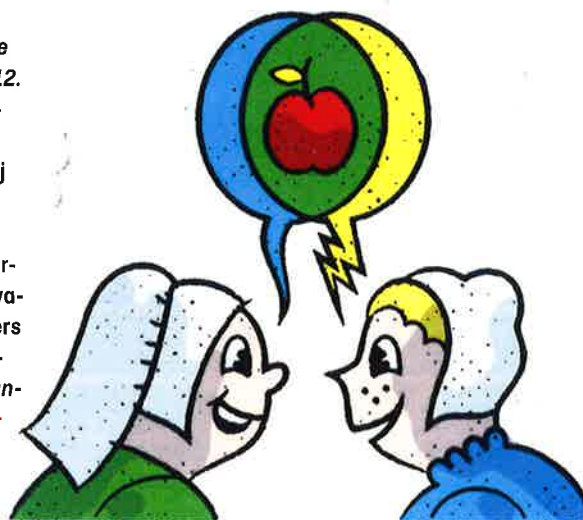
NEDERDUITS EN NEDERLANDS

In de Middeleeuwen bestonden er nog geen Standaardduits en Standaardnederlands. Er waren alleen dialecten. In het Duits was de belangrijkste tegenstelling die tussen Hoogduits, gesproken in de hooggelegen, bergachtige streken onder de lijn Keulen-Berlijn, en Nederduits in het gebied aan de benedenloop van de rivieren Rijn, Ems, Weser en Elbe. Het Nederduits en Nederlands hebben talige kenmerken waarmee ze zich onderscheiden van het Hoogduits: zo zegt men in het Nederduits en in het Nederlands 'appel', 'dat', 'dorp', 'ik', 'maken', 'pond', 'steen', 'kopen', waar het Hoogduits *Apfel, das, Dorf, ich, machen, Pfund, Stein, kaufen* heeft.

Doordat de Nederduitse en de Nederlandse dialecten veel overeenkomsten kennen, is het lastig om Nederlandse leenwoorden in het Nederduits te her-

kennen. Bij woorden die op elkaar lijken, kan sprake zijn van eenzelfde taalkundige oorsprong. Over deze kwestie heeft de Duitse dialectoloog **Hermann Teuchert** in 1944 het boek *Die Sprachreste der niederländischen Siedlungen des 12. Jahrhunderts* gepubliceerd. Hierin onderzocht hij onder meer de woordenschat van de mark Brandenburg, en hij tekende kaarten met de regionale verspreiding van woorden en klanken.

Daarbij vond hij een hele reeks woorden of woordvormen die alleen voorkwamen in gebieden waar ooit Nederlanders of Vlamingen waren gevestigd. Recenter, in 1996, verscheen het *Kleines Brandenburg-Berliner Wörterbuch* van **Joaachim Wiese**. Hij noemt bijna honderd woorden die teruggaan op het Nederlands.

TWEEDE HOLLANDSE BLOEIPERIODE

In de zeventiende en achttiende eeuw was er opnieuw een periode waarin de contacten tussen Nederland en Brandenburg intensief waren. In 1640 werd **Frederik Willem I keurvorst van Brandenburg en hertog van Pruisen**. Frederik Willem genoot van zijn veertiende tot zijn achttiende onderwijs in de Republiek, waar hij de Nederlandse taal en cultuur goed leerde kennen. Hij was onder de indruk van de Nederlandse politiek, handel, scheepsbouw en kunst.

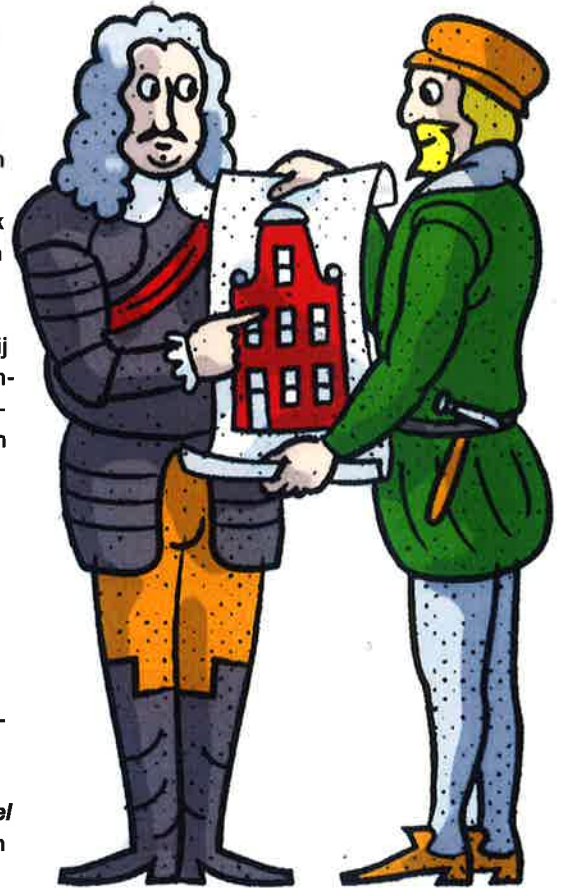
In 1646 huwde hij **Louise Henriëtte van Nassau**, de oudste dochter van Frederik Hendrik van Oranje. Met haar trokken veel Nederlandse kunstenaars, architecten, schilders en vaklui naar Brandenburg, die nieuwe technieken introduceerden. Het gevolg was dat de mark Brandenburg 'verhollandste'. In Berlijn en Potsdam vestigde zich een Nederlandse kolonie die zich bezighield met de bouw van huizen, straten en kanalen.

In 1647 droeg de keurvorst zijn neef, **Johan Maurits van Nassau-Siegen**, op in Berlijn een straat met linden in te richten naar het voorbeeld van het Haagse Voorhout, wat resulteerde in de beroemde Unter den Linden. In 1650 schonk de keurvorst het domein Bötzow aan zijn echtgenote, die er een kasteel liet bouwen in Nederlands classicistische stijl: Oranienburg. Vanaf 1675 zette Frederik Willem naar Nederlands voorbeeld een vloot op met hulp van de Nederlandse

reder Benjamin Raule.

Ook de kleinzoon van Frederik Willem I, **Frederik Willem I van Pruisen**, was tevens keurvorst van Brandenburg, vanaf 1713. Hij bezocht de Republiek der Nederlanden tweemaal, en had veel bewondering voor de kennis van de Nederlandse vaklui. Daarom vroeg hij de Haarlemmer **Cornelis van den Bosch** in 1731 om bij Potsdam een jachtslot, Stern, te bouwen. Hij liet Potsdam uitbouwen als garnizoenstad, en trok daarvoor Nederlandse ambachtslieden en architecten aan. Omdat de keurvorst zich realiseerde 'hoe ongaarne zulke kunstenaars hun vaderland verlaten', betaalde hij de reiskosten en beloofde hij hun 'een compleet nieuwe Nederlandse woning'. Die woning bleken ze bij aankomst zelf te moeten bouwen, hoewel de kosten voor de keurvorst waren. Onder leiding van de Amsterdamse timmerman **Jan Bouman** bouwden de Nederlanders tussen 1733 in 1740 een aparte wijk met Nederlandse gevelhuisjes van rode baksteen. Dit 'holländische Viertel' is nog steeds een toeristische trekpleister.

De Nederlandse werklieden in Brandenburg beïnvloedden opnieuw het daar gesproken dialect, waarin bijvoorbeeld 'stijl' (verticale paal) werd overgenomen als *Stiel* (verticale paal voor de vier hoekposten van vakwerkhuisen).

DE BIJZONDERE POSITIE VAN BERLIJN

Hoewel Potsdam de hoofdstad van Brandenburg is, heeft de metropool Berlijn cultuureel en taalkundig verreweg de grootste invloed op de regio. Aanvankelijk onderscheidde het Berlijnse dialect zich niet van het omringende taalgebied, en nam het net als andere dialecten in Brandenburg Nederlandse leenwoorden over.

Sommige Nederlandse leenwoorden kregen in Berlijn een eigen betekenis. Zo werd het Nederlandse 'pel' (huid, schil) in Brandenburg als *Pelle* ontleend met de betekenis 'huid', 'schil' en 'velletje op de melk'. Maar in Berlijn wordt het ook gebruikt voor 'bovenkleding'. Een waarschuwing voor jassendieven: '*Achte selbst uff déine Pelle, überall jibt's Unreelle*' ('Let zelf op je jas, overal zijn oneerlijke mensen').

'Kantje' (restje, kliekje, staartje) werd geleend als *Kant*, *Kanten* (stuk gesneden brood, kapje van het brood), en kreeg in Berlijn de bijzondere betekenis 'rest witbier in een glas'. 'Lies' is ontleend als *Liese* (huid om het vet van de ingewanden van varkens, vet rond de ribben en nieren van varkens en ganzen). In de Berlijnse spreektaal wordt het ook gebruikt als dreigement: '*Dir müssen se mal de Liesen ausbraten!*' ('Die moeten ze eens de liezen bakken!'). Typisch voor Berlijn zijn de Nederlandse leenwoorden *Babbel* (mond) en *babbeln* (kletsen, onzinnig praten): '*Nu babbel nich so ville!*' ('Ach, klets toch niet zo veel!').

